

Pirus V. O.

Khmelnyskiy National University

FORMATION OF THE MECHANISM OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Summary

In the article, essential features and characteristics of the concept of "mechanism" are investigated. Based on a critical analysis, proposed the author's vision of a concept of "innovative mechanisms of higher education institution", theoretical questions of forming a mechanism for the innovative development of an institution of higher education are considered, components of the mechanism are proposed, principles of the mechanism formation are defined.

Key words: mechanism, institution of higher education, innovative development, principles, elements of the mechanism.

УДК 330.111.62:334.722.8(477)

Сірко А. В.

Вінницький навчально-науковий інститут економіки
Тернопільського національного економічного університету

ЧИННИКИ ТА НАСЛІДКИ ДЕФОРМАЦІЇ ІНСТИТУТУ ВЛАСНОСТІ В КВАЗІРИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

У статті обґрунтовуються базисна роль інституту власності в ринковій системі та закономірність його еволюційних змін у сфері корпоративного підприємництва. Розглянуто специфіку формування корпоративної власності в постсоціалістичній економіці; аналізуються чинники та наслідки рентоорієнтованої поведінки власників корпоративного бізнесу в Україні. Зроблено висновок про те, що необхідною умовою усунення деформацій інституту власності є демонтаж олігархічної системи влади.

Ключові слова: власність, корпоративна власність, приватизація, квазірента, влада.

Постановка проблеми. Крах тоталітарної системи відкрив перед Україною перспективу розбудови нової, ефективної господарської системи, спроможної забезпечити потужні стимули до високопродуктивної праці та модернізації національного виробництва на інноваційній основі, а в кінцевому підсумку істотно підвищити рівень загального добробуту. Інверсійність постсоціалістичної трансформації економіки полягала у необхідності роздержавлення і приватизації більшості індустриальних підприємств країни як передумови формування конкурентного середовища та ефективного власника, підвладного законам ринку. Минула вже чверть століття, однак загалом корпоративний сектор вітчизняної економіки, що склався на тлі великої приватизації, згідно із загальною оцінкою експертів, практиків і громадськості, не дає підстав для тверджень про вагомий позитивні наслідки реструктуризації відносин власності, про здійснений нарешті перехід капітальних ресурсів до рук ефективних власників. Свідченнями цього є дуже серйозні проблеми з капітальними інвестиціями та інноваціями, низька конкурентоспроможність підприємств на зовнішньому і внутрішньому товарних ринках, чи не масове ухилення великого бізнесу від чесного виконання фінансових зобов'язань перед державою тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема ефективності проведеної в Україні реструктуризації економічних відносин власності не привернула широкої уваги дослідників. Більше того, як нам видається, серед вітчизняних науковців така фундаментальна, політико-економічна проблема, як власність, на противагу плідним західним розвідкам у руслі неінституціоналізму, утратила свій колишній науковий інтерес. Серед

найбільш ґрунтовних і цінних досліджень проблематики ефективності власності у постприватизаційних умовах варто виділити праці В. Гейця [1], В. Мазура [2], Ю. Кіндзерського [3].

Мета статті полягає в інституційному аналізі чинників деформації власності як базисного інституту економіки на прикладі корпоративного сектору економіки України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ефективність ринкової системи господарювання ґрунтується головним чином на приватній власності, у якій концентровано виражаються сутнісні риси людини. Обмеженість економічних благ як даність людського буття за умов суспільного поділу праці зумовлює приватний, відособлений від інших членів суспільства характер їх привласнення і накопичення багатства. Під впливом цих постійно діючих обставин реального життя формується універсальна властивість людини – її прагнення переслідувати у всьому власний інтерес, особисту вигоду. Людина вибирає для себе певну власницьку стратегію поведінки, усвідомлюючи, що так робить кожен індивід, а тому, налагоджуючи взаємовідносини, доцільно враховувати корисливий (економічний) інтерес своїх контрагентів. А. Сміт, який до власне економічних розвідок професійно вивчав сферу людських почуттів, писав: «Вона (людина – А. С.) швидше досягне своєї мети, коли зважить на їх егоїзм і зуміє показати їм, що у їх власних інтересах зробити для неї те саме, чого вона хоче від них» [4, с. 77]. Домінування приватновласницького інтересу як найбільш ефективної стратегії поведінки людини в конкретних умовах господарювання, за словами іншого класика Дж.С. Мілля, дає підстави теоретикам-економістам розглядати все людство як таке, що втягнуто виключно у придбання та

споживання багатства [5, с. 57]. Мотив суперництва, на базі якого виникає приватна власність, на думку основоположника соціального інституціоналізму Т. Веблена, залишається дієвим і в подальшому розвитку цього інституту та в еволюції усіх тих рис соціальної структури, до яких має стосунок власність [6, с. 75–76].

Необхідними передумовами реалізації позитивного потенціалу приватної власності є: 1) чітка специфікація і гарантія захисту прав власності; 2) наявність конкурентного середовища або рівність доступу усіх суб'єктів господарювання до обмежених економічних ресурсів (сировинних, капітальних, трудових, фінансових).

Обидві передумови за сучасних реалій передбачають принципову позицію держави щодо захисту і підтримки інституту приватної власності як потужної рушійної сили розвитку людського чинника виробництва, економічної та політичної сфер суспільного життя. Ухвалюючи ті чи інші нормативно-законодавчі акти, органи державного управління і місцевого самоврядування повинні рахуватися із правом приватної власності громадян як священним і недоторканим, а через систему освіти та дошкільного виховання добиватися поважливого ставлення до нього усього населення. Це стало доброю традицією у розвинених демократичних країнах. На противагу їм, на пострадянському просторі ще донедавна протягом багатьох десятиліть приватна власність ідеологічно засуджувалася і заборонялася, а тому як наслідок такої політики у населення сформувалося деструктивне ставлення до чужої власності. І це дається взнаки дотепер.

У ході еволюційно-історичного розвитку інститут приватної власності істотно модифікувався, постійно пристосовуючись до різного роду суспільних змін. Найбільш суттєвий вплив на нього справили: 1) науково-технічна революція, яка наприкінці XVIII – XIX ст. спричинила промисловий переворот і масове поширення корпоративної форми підприємництва, а наприкінці XX ст. озброїла людство сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями і дала поштовх процесам глобалізації економіки; 2) трансформація системи вільного ринку у систему регульованої ринкової економіки, яка розширила можливості державного втручання у сферу приватної власності і ринку, несучи тим самим як позитивні, так і негативні наслідки.

Як найбільш досконала організаційна інновація підприємництва в ході еволюції з'явилася публічна акціонерна компанія, котра відкриває широкі можливості для залучення найдешевших і безстрокових капіталів, а принцип обмеженої відповідальності робить її особливо привабливою для інвесторів, зміна титульних власників не приводить до негайної зупинки чи загибелі компанії як господарюючого суб'єкта.

Втім, акціонерна компанія містить чималі ризики для реальних і потенційних інвесторів (власників), серед яких найбільшу значущість мають:

- складність механізмів контролю власників за добросовісністю дій топ-менеджменту компанії, яка живить конфлікт інтересів «принципал – агент» через інформаційну асиметрію та можливість опортунізму з боку найманих менеджерів

- деперсоніфікація власників, проявом якої стає непрозора структура власності компанії, або можливості маскуванія власників за низкою підставних юридичних осіб для того, аби приховати від громадськості і державного контролю реальних

власників, їхнє суспільне становище (статус-кво), ступінь концентрації у них суспільного багатства – домінування інституту влади-власності, тобто захоплення важелів внутрішньокорпоративного контролю одним чи декількома власниками контрольного пакета акцій, що, як наслідок, породжує конфлікт інтересів «принципал – принципал», адже уможлиблює зловживання інсайдерською інформацією на шкоду наявним меншоритарним та потенційним акціонерам, оборудки у змові з топ-менеджером з активами і фінансовими потоками компанії тощо.

Ці та інші ризики акціонування, які актуалізують проблему ефективності корпоративної власності, давно вже стали предметом дискусій економістів-теоретиків, фінансистів, правників. У розвинених країнах напрацьовано деталізоване корпоративне законодавство, яке акумулювало у собі думку усіх заінтересованих у ньому сторін, забезпечивши тим самим його дієвість.

В Україні акціонування вимушено використано державою як спосіб швидкої великомасштабної приватизації і створення ринкової системи господарювання. Переформування суспільної економічної системи відбувалося поспіхом, без достатнього нормативно-правового забезпечення та інформування населення, за майже повного паралічу державної системи управління та за активною участю злочинного світу. Дуже важливо розуміти, що цей переломний момент нашої історії став фактично тим вихідним пунктом, який у світовій економічній історії давно відомий як епоха первісного нагромадження капіталу. Вона знаменує собою той історичний час, коли становлення капіталістичної системи власності і підприємництва відбувається хижацькими (напівдикими) способами перерозподілу суспільного багатства. Майбутні покоління нинішніх українців з жахом відкриватимуть для себе цю сторінку власної історії, а сьогодні ж вона, на думку автора, ще не перегорнута, перша і найбільш драматична її частина, що вже пройдене, свідомо замовчується з конформістських міркувань, друга – продовжує повнитися своїм змістом. Саме у цьому історично значущому контексті нині формується інститут приватної власності, зокрема його найбільш складний різновид – корпоративна власність.

Найяскравішим свідченням продовження примітивного перерозподілу суспільного капіталу на користь великого бізнесу в Україні є той факт, що майже вся бізнес-еліта прагне будь-якими способами і за всяку ціну одержати депутатські мандати задля того, щоб не лише захистити свої раніше накопичені статки, але й отримати полегшений, зокрема поза ринком, доступ до економічних ресурсів. Можливості такого привілейованого доступу до ресурсів і привласнення квазіренти у значних розмірах відкриваються через:

- корпоративне маніпулювання законотворчістю (комплектування провладних чи опозиційних фракцій і депутатської більшості, необхідної для ухвалення рішень; прощтовхування вигідних для себе законодавчих актів, навмисне затримування від розгляду або блокування ухвалення тих актів, що несуть загрозу вузькокорпоративним інтересам)

- просування своїх креатур до складу коаліційного уряду та інших органів виконавчої і судової влади, на керівні посади на державних (муніципальних) підприємствах

- шахрайські схеми приватизації державних активів (заниження вартості, відсторонення

конкурентів, невиконання взятих інвестиційних зобов'язань тощо)

- штучне банкрутування державних підприємств зазвичай у змові з їх керівниками

- тендери на закупівлю товарів, надання послуг чи виконання робіт, що проводяться за участю підставних учасників та призводять до завищення цін

- отримання банківського рефінансування та його використання на інші цілі, зволікання з поверненням або взагалі неповернення

- відшкодування ПДВ за фіктивними експортними операціями

- користування тарифними преференціями за імпорнтних операцій тощо.

Хоча сьогоднішні реорганізації щодо зміни типу корпорації із публічної на закриту (рух назад) зовні виглядають як цілком раціональні рішення (здешевлення вартості утримування титулу), за ними криється той факт, що у постприватизаційний період інтенсивних обертів набув поширення процес перерозподілу прав власності у корпораціях, який привів до гіперконцентрації (за цивілізованими мірками) корпоративних прав. Сьогодні ми можемо лише здогадуватися про масштаби цього перерозподілу, адже якщо до уваги взяти ту обставину, що іноземний інвестор до масової приватизації підприємств законом не допускався, а тепер, як раптом виявилось, у капіталі корпоративного сектору просто нашіста офшорних компаній, то стає зрозумілим, наскільки цей перерозподіл був значним. Якщо первісно власників контрольного пакету акцій у тій чи іншій корпорації можна було ще без особливих зусиль ідентифікувати, оскільки тоді під час приватизації адміністрація підприємств була наділена привілеєм, то нині вони чи не скрізь деперсоніфіковані, заховані нерідко за цілою низкою компаній ще й з іноземною юрисдикцією. Варто згадати, скільки часу НБУ добивався оприлюднення бенефіціарних власників комерційних банків, котрі, як з'ясувалося, спромоглися заснувати і не по одному банку, чи як важко під тиском інституцій ЄС давалося запровадження законодавчої норми щодо декларування доходів державними чиновниками.

На противагу цивілізованому світу, де деперсоніфікація корпоративної власності, як правило, пов'язана з підвищенням ролі в акціонерному капіталі справжніх інституційних інвесторів (банків, страхових компаній, інвестиційних фондів тощо), в українських корпораціях деперсоніфікація власності стала метою і наслідком цілеспрямованого переділу часток капіталу на користь аутсайдерів (ділків від влади в центрі і в регіонах, кримінального світу). Таким чином, корпоративний сектор, що сформувався у нас на основі відчуження активів у держави, став заручником війни (із застосуванням підступних дій, сили та зброї) за переділ прав власності.

У підсумку усіх переділів прав власності корпорації, незважаючи на їх правовий статус (приватних чи публічних товариств), перетворені на закриті від біржового ринку акцій утворення. Частка організованого ринку у загальному обсязі торгівлі акціями є дуже низькою, коливаючись роками у межах 6–10% [7, с. 25]. Біржовий ринок прав власності, як відомо, за своєю природою є дітищем корпоративного підприємництва, його життєво необхідною ланкою. Наявність такого ринку, але як ліквідного, прозорого і надійного, має слугувати тим чинником, який, окрім інших факторів, визначає інвестиційний

клімат в країні та сприяє залученню й ефективному перерозподілу капіталу. Тому відгородження вітчизняних корпорацій від біржового ринку капіталу дає підстави характеризувати їх як квазікорпорації.

Основні причини самоізоляції корпорацій від організованого ринку акцій, а отже, і від притоку вкрай необхідного скрізь для виробничої модернізації довгострокового капіталу такі:

- відсутність реальних гарантій захисту права приватної власності, попри те, що непорушність його задекларована Конституцією України (ст. 41)

- тотальна корупція в системі державної влади, зокрема в системі судочинства і виконання судових ухвал; за цієї обставини рішення судів стали головним інструментом рейдерів; окрім цього, згідно з даними Мінюсту, виконується лише 20% судових рішень, винесених від імені української держави [8]; ось чому, згідно з результатами соціологічних досліджень, судам і прокуратурі не довіряють 84% населення країни [9]

- слабкість економічної конкуренції та монополізація багатьох ринків через нерішучу та непослідовну політику уряду щодо дерегуляції підприємницької діяльності, заохочення малого і середнього бізнесу, а також через низьку ефективність роботи Антимонопольного комітету, якому бракує належного професіоналізму його працівників та самостійності, передбаченої його статусом

- широкі можливості отримання квазіренти через використання різноманітних «сірих» схем мінімізації податкових і митних платежів, лобіювання держзамовлень та маніпулювання цінами під час укладання угод, особливо з державними та комунальними підприємствами

- полегшений доступ до банківських ресурсів завдяки наявності власних (кишенькових) банків (у складі фінансово-промислових груп)

- брак високої економічної культури та соціальної відповідальності домінуючих власників, що виявляється у небажанні та/чи боязні втрачати корпоративний контроль і можливості особистого збагачення.

Суттєвою ознакою квазікорпоративності в нашій економіці і серйозним гальмом у цивілізованій розбудові корпоративних відносин та повноцінного ринку капіталу є не лише зрощення влади і великого бізнесу (олігархічна система влади), але й зрощення власності та корпоративного менеджменту. Домінуючі акціонери мають не лише право вирішального голосу на зборах і в наглядовій раді, але й можливість без особливих перешкод призначати себе чи своїх висуванців на керівні посади у товаристві і диктувати їм свої умови. Тому за благозвучною вівіскою акціонерних товариств де-факто здебільшого панує режим власності фізичних осіб, що дає змогу домінуючим власникам бути інсайдерами і самочинно приймати рішення стосовно підприємства, використання його активів і прибутку. З цієї причини звичною практикою стало виведення товарних і фінансових потоків підприємства на родинно-сімейні та інші посередницькі фірми з метою осідання у них значної частини прибутку. Підприємство залишається з мізерною рентабельністю чи збитками, а його посередники, на балансі яких мізер, окрім офісного обладнання, жирують.

Одним із ключових факторів підтримання іміджу акціонерної компанії на ринку цінних паперів, а отже, і підвищення рівня її капіталізації, розширення доступу до банківського кре-

дитування на більш вигідних умовах є ефективна дивідендна політика, яка тонко враховує інтереси й очікування наявних і потенційних інвесторів. Однак в українських реаліях абсолютна більшість корпорацій дотримується консервативної політики щодо виплат дивідендів, тобто повністю реінвестує чистий прибуток, посилаючись на важке економічне становище. І що цікаво, дивідендів не виплачують або, що те саме, ігнорують інтереси акціонерів саме у тих корпораціях, де ще збереглися сторонні акціонери, котрі отримали свої акції безкоштовно, тобто у ході сертифікованої приватизації. Такі акціонери для компанії існують лише як баласт. Водночас у тих закритих товариствах, де «чужинців» немає, а вузьке коло осіб прибрало до своїх рук статутний капітал як важіль, з року в рік виплачуються мільйонні суми дивідендів. Їм і дарунок від олігархічної влади: попри усі фінансові труднощі з наповненням державної скарбниці і Пенсійного фонду, дивіденди оподатковуються за найнижчою ставкою у 5%. Додамо і те, що інформація про домінуючих акціонерів (володарів пакета акцій понад 10%) та щодо винагороди посадовців товариств (топ-менеджерів і членів наглядових рад) відноситься до найбільш непрозорих питань у діяльності АТ [7, с. 62].

Як бачимо, у такій економіці, де ще не вгамовані процеси перерозподілу суспільного капіталу, де останні набули нових, модифікованих форм, власники корпоративного бізнесу послугуються іншою шкалою цінностей, аніж їх колеги у країнах розвинутої ринкової економіки, бачать перед собою інші, більш важливі особисто для них, пріоритети, які вписуються у визначення рентоорієнтованої моделі поведінки. Саме у цьому, а також у провалах економічної політики держави, на нашу думку, криються причини того, чому у корпоративному секторі не сформувався досі ефективний власник. Факт його відсутності підтверджують дослідження підсумків приватизації

у 2000–2010 рр., проведені науковцями Інституту економіки та прогнозування НАН України. Ними встановлено, що після приватизації підприємства працювали гірше, аніж до приватизації [1, с. 5].

Висновки. Власність – основоположне поняття в економіці, її системоутворюючий елемент. Корпоративна (акціонерна) форма власності, притаманна індустріальній економіці, істотно модифікує приватний характер привласнення, зумовлюючи необхідність відокремлення власності від менеджменту та інституційного облаштування системи корпоративного управління (фактично – взаємовідносин між власниками і корпорацією та між самими власниками). В економіці України, що тільки трансформується у ринкову систему, але не природно-еволюційним шляхом, а шляхом декретування, через роздержавлення і приватизацію, корпоративна власність стала засобом формування великого приватного капіталу, ареною корпоративних війн за права власності. Більше того, зосередивши в результаті постприватизаційних переділів у своїх руках власність на приватизовані підприємства, корпоративна бізнес-еліта спромоглася взяти і політичну владу в країні. Склалася олігархічна система влади, яка відкрила можливості привілейованого доступу до ресурсів і отримання квазіренти у значних розмірах. Домінуючі власники у корпораціях деперсоніфікувалися задля маскування своєї участі у переділі статутного капіталу та/чи з метою публічної діяльності в органах влади. Така поведінка та провали держави в економічній політиці стали ключовими причинами гальмування появи ефективного власника у корпоративному секторі вітчизняної економіки. За таких реалій усунення системних деформацій інституту власності стає можливим лише за умови деолігархізації влади в країні. Вивільнення держави від засилля бізнесу – нагальне завдання громадянського суспільства, яке дедалі більше визріває в Україні.

Список використаних джерел:

1. Геєць В. Подолання квазіринковості – шлях до інвестиційно орієнтованої моделі економічного зростання / В. Геєць. // Економіка України. – 2015. – № 6. – С. 4–17.
2. Мазур В. Проблеми промислової політики в Україні / В. Мазур // Економіка України. – 2016. – № 11. – С. 3–18; № 12. – С. 47–60.
3. Кіндзерський Ю. Інституційна пастка олігархізму і проблеми її подолання / Ю. Кіндзерський // Економіка України. – № 12. – С. 22–46.
4. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.: Эксмо, 2007. – 960 с.
5. Милль Дж.С. Об определении предмета политической экономии и о методе исследования, свойственном ей / Дж.С. Милль // Философия экономики: антология; под ред. Д. Хаусмана. – М.: Изд-во Института Гайдара, 2012. – 520 с.
6. Веблен Т. Теория праздного класса: экономическое исследование институций / Т. Веблен. – М.: Прогресс, 1984. – 368 с.
7. Річний звіт НКЦПФР за 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nssmc.gov.ua/user_files/content/58/1434454281.pdf.
8. Мінюст: тільки 20% судових рішень виконується // Українська правда. – 3 вересня 2015.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/09/3/7080028>.
9. Судам и прокуратуре не доверяют 84% украинцев, – соцопрос // Хвиля. – 12 травня 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hvilya.net/news/digest/sudam-i-prokurature-ne-doverayut-84-ukraintsev-sotsopros.html>.

Сирко А. В.

Винницький учебно-научний інститут економіки
Тернопільського національного економічного університета

ПРИЧИНЫ И СЛЕДСТВИЯ ДЕФОРМАЦИИ ИНСТИТУТА СОБСТВЕННОСТИ В КВАЗИРЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКЕ

Резюме

В статье обосновывается базисная роль института собственности в рыночной системе и закономерность его эволюционных изменений в сфере корпоративного предпринимательства. Рассмотрена специфика формирования корпоративной собственности в постсоциалистической экономике; анализируются причины и следствия рентоориентированного поведения собственников корпоративного бизнеса в Украине. Сделан вывод о том, что необходимым условием устранения деформаций институту собственности является демонтаж олигархической системы власти.

Ключевые слова: собственность, корпоративная собственность, приватизация, квазиарента, власть.

Sirko A. V.

Vinnytsia Institute of Economics,
Ternopil National Economic University

FACTORS AND CONSEQUENCES OF THE INSTITUTION OWNERSHIP DEFLECTION IN THE QUASI-MARKET ECONOMY

Summary

The basic role of the institution of ownership in a market system as well as its pattern of evolutionary change in corporate business is substantiated in the article. The peculiarity of corporate ownership in the post-socialist economy is considered; the factors and consequences of rent-seeking corporate business owners in Ukraine are analysed. It is concluded that a necessary condition for eliminating distortion of the institution of ownership is dismantling the oligarchic system of power.

Key words: ownership, corporate ownership, privatization, quasi-rent, power.